

På tur med nikkersadelen og andre turfolk den gang **Kongens Utsikt** og **Krokkleiva** var like berømte som **Preikestolen** og **Trolltunga**.

Som tittelen antyder, vil jeg invitere dere med på en **nostalgisk tur gjennom fotturismens eldste historie**. Et viktig delmål har vært å vise hvor kjent **Ringerike** var som turrike i **pionerfasen på 1800-tallet** – også utenfor Norges grenser. Jeg skal også illustrere historien med seks bolker med **tidstypiske bilder**.

Hovedkildene mine om turlivet i gamle dager er

- **klassiske reiseberetninger** som utenlandske turpionerer publiserte på 1800-tallet, f.eks **Norway, The Northern Playground**. (William C. Slingsby, 1904)
- **DNTs årbøker** helt fra **1868** da **Den norske Turistforening** ble startet.
- **DNT Ringerikes foreningsprotokoller** og **hyttebøker**.

Vår lokalforening ble stiftet i **1893** under navnet **Hønefoss og Omegn Turistforening** og kan skryte av å være blant de **13** eldste lokalforeningene i Den Norske Turistforening.

NB. Hovedsponsor var **Hønefoss Brændevinslag** som ga 500 kroner til «å fremme fotvandring i skog og fjell»!

Men la oss begynne med begynnelsen: **Hvem var de første turistene som utforsket den norske naturen og satte Norge på kartet som turistland?**

De aller første var unge **naturforskere og studenter**, særlig botanikere, geologer og breforskere. Disse turpionerene bega seg inn i ukjent og vilt terreng hvor ikke engang **kartegnere** hadde våget seg før dem.

Deretter kom **kunstnerne**, særlig **malere** og **diktere** som etter **1814** var inspirert av **nasjonalromantikken** og så på **bondekulturen** som **det ekte norske**. De ville skildre **skjønnheten** og **dramatikken** i den norske naturen, og utpekte **fjell** og **fjorder**, **fosser** og **breer** som de mest eksotiske motivene. Men også trolske **skogslandskaper** som **Krokskogen** og **Holleia** inspirerte kunstnerne. Og det er ikke hvilke som helst kunstnere vi her snakker om, men berømte kunstnere som **Wergeland**, **Welhaven** og **Vinje** – og selveste **Henrik Ibsen**. Og sist, men ikke minst: **turkameratene** **Asbjørnsen** og **Moe**, som fant mange av **folkeeventyrene** på sine turer i de enorme skogene på Ringerike.

I kjølvannet av forskere og kunstnere kom **nikkersadelen**, først **aristokratiske engelskmenn** og så den **urbane norske overklassen**, som kopierte engelskmennenes **klesdrakt**, **turutstyr** og **reisevaner**. – **Vanlige folk** i by og bygd hadde verken penger eller fritid til å dra på slike lange fotturer før de fikk lovfestet ferie og bedre lønn.

Men nå er det på tide å forklare hvorfor **Ringerike** så tidlig ble satt på kartet som **turistmål**.

Svaret er fra **ca. 1800–1858** gikk hovedveien mellom Christiania og Bergen over Krokskogen, ned **Krokkleiva** til Sundvollen og derfra til Hønefoss og videre nordover og vestover til

Bergen. Og da den nye veien over Sollihøgda kom, fortsatte **Den gamle bergenske kongevei** å bli brukt som **turistvei**. Dette betydde at Nordmarka og Ringerike var turistenes første møte med vill norsk natur, og både **konger, kunstnere** og **andre turfolk** ble mektig imponert.

Henrik Wergeland kaller **Krokkleiva** for «*Klevens svimlende portal*», og **Aasmund Olavsson Vinje**, som gikk Krokkleiva i **1866**, skrev diktet **Manden paa Krokkeiva** som **en hyllest til Ringeriksnaturen: Hør bare!**

*Paa Jord eg vide vanka/og ingen stad eg fann/så stor og ven Naturen/som her i dette land.
Og her fraa denne Kleivi/så stort eit syn du fær/ at knapt kring heile landet/her maken til det
er: /Her ser du Fjord og Bygder/ og mørke Skogar mest, / og Fjell du ser – sjå Gausta, som
blånar der i vest!*

I diktet foreslo Vinje også at fotturistene skulle betale en skilling til vedlikehold av turistveien som begynte å bli i dårlig stand, men likevel forfalt veien mer og mer

At utsikten fra Krokkleiva er både vill og vakker, er dokumentert av hele **20** norske og utenlandske **kunstmalere** på 1800-tallet, blant annet de kjente gullaldermalerne **Johannes Flintoe, I. C. Dahl** og **Thomas Fearnley** som alle var ivrige turfolk. Men den aller første som malte Krokkleiva, var den danske maleren **Erik Pauelsen** som på danskekongens oppdrag malte en fryktinngytende karjoltur i **Nordkleiva** så tidlig som i **1788**. * Malerne pleide å stå på den flate **Malersteinen** langt oppe i kleiva og ta sine skisser, og siden fullførte de bildene hjemme i atelieret.

Men det mest berømte utsiktpunktet var **Kongens utsikt** en kort rusletur fra Kleiva. Dette vesle fjellplatået med panoramautsikt over Ringerike, fjorden og fjellheimen fikk sitt navn etter at **kong Karl Johan** besøkte utsikten i **1832**. Ifølge Peter Christen Asbjørnsen ble **Kongens utsikt** raskt en «**europaberømt turistattraksjon**». Først var stedet sikret med et enkelt **rekkeverk av tre**, men i **1880** kom det **halvmåneformede jernrekkeverket** som vi finner på Kongens utsikt i den dag idag.

Den *tredje* lokale turistattraksjonen som har satt varige spor både i reiselitteraturen og i kunsten, er den uregulerte **Hønefossen** * som hadde et **tredelt** og **mye bredere elveløp** enn i dag og dessuten **smale, skrøpelige bruer** som skremte vettet både av turister og hester. Både **Hans Gude** og **I. C. Dahl**, to av de mest berømte nasjonalromantiske malerne, har malt Hønefossen i flere versjoner **før 1850**. Noen av disse bildene tilhører i dag **Nasjonalmuseets** gullaldersamling og skal bli en del av det nye Nasjonalmuseets permanente utstilling. – Men også her var **en danske** først ute, nemlig maleren **Christian August Lorentzen**! Han malte Hønefossen og ferdselen rundt fossen så tidlig som i **1791**!

Til slutt har jeg lyst å nevne at **Sundvollen** i **1838** blir beskrevet som en «**naturskjønn landsby som fortjener å bli like berømt som alpebyen Chamonix**». Jeg lurer på om den *franske reisebokforfatterinnen* som skrev dette, ville vært like betatt av Sundvollen slik stedet framstår i dag?!

Vi kan så langt konkludere med at **Ringerike** fikk **svært positiv omtale** i de utenlandske reiseberetningene som gjorde Norge kjent som turistland på 1800-tallet.

1. Her er noen bilder av disse lokale turistattraksjonene i turismens pionertid. (13 bilder)

Men Ringerike var bare starten på tureventyret! Det var **høyfjellet**, og særlig **Jotunheimen**, som var det mest populære turmålet for de første fotturistene selv om mange av de mest avsidesliggende fjellområdene verken var **kartlagt** eller **tilrettelagt** for **turisme**. Men dette skremte verken de unge **forskerne**, **kunstnerne** eller **utlendingene** fra å dra til fjells. - Til og med den unge **Henrik Ibsen** var en ivrig fjellvandrers før han på sine eldre dager ble **nasjonalikon** og nøyde seg med **sin daglige pjoltertur** til og fra **Grand Café** på Karl Johan.

Ja, visste dere at det var **Henrik Ibsen** som skrev den lystige tursangen **Vi vandrer med freidig mot?**: *I høyden oppad mot fjellet, i dypet til fossevellet. La veien gå hvor hen den vil. Vi vandrer frem med sang og spill!*

De fleste gullaldermalerne dro altså på dristige oppdagelsesferder til turmål som var ukjente for folk flest tidlig på 1800-tallet. Og før **fotografiapparatet** ble vanlig, var **skisseboka** med i ranselen for å dokumentere de største naturopplevelsene. For eksempel risikerte de liv og lemmer for å få se den spektakulære **Rjukanfossen** * på nært hold. Og for å nå fram til det beste utsiktspunktet, måtte de våge seg langs den smale, stupbratte **Maristien**, hvor lokale kjentmenn helst ikke ville være guider. * **Den første urbane fotturisten** tok seg fram til Rjukanfossen i **1810**, og på den tid var faktisk Rjukanfossen kjent som den «**høyeste fossen i hele den bekjente verden**». – Samme **ikoniske** status oppnådde **Vøringsfossen**, som ble oppdaget som turistmål 10 år senere, altså rundt **1820**.

2. Her er noen bilder fra Rjukanfossen og Vøringsfossen. (3 bilder)

Både naturforskere, kunstnere og kongelige bidro til å gjøre reklame for den norske naturen både hjemme og ute, og på slutten av 1800-tallet hadde Norge fått **et solid ry** som turistland til tross for **elendig veistandard**, **treg skyss** og **mangel på gode overnattingssteder** - særlig i avsidesliggende fjellstrøk. Men det var kanskje nettopp som **annerledesland** at Norge fascinerte de første fotturistene som jaktet på eksotiske turopplevelser som de ikke fant noen andre steder. **Jotunheimen** ble selve **manndomsprøven** med sin barske fjellnatur med tinder og breer.

(Farer underveis.) Men det var ikke bare **naturkreftene** som skapte farer underveis. I fotturismens barndom bød også turene på skremmende møter med bjørn, bikkjer og store beitedyr. Bl. a. framgår det av mange turberetninger at ikke alle fotturister satte like stor pris å møte store kuflokker fordi «**det i følget gjerne vanker ett og andet ondsinnet hannkjønn**». **Olme okser** blir ironisk karakterisert som «**fjellets farligste rovdyr med uslukkelig appetitt på turistkjøtt**», så her gjaldt det å redde seg i sikkerhet så godt en kunne.

Men byfolk med frykt for okser møtte ikke mye medlidenhet hos bonden eller budeia, så en turskribent kommer med følgende hjertesukk: «**Landsens folk har i grunnen aldri forstått vandrende turisters aversjon mot å henge spiddet på et stutehorn!**»

Fra den klassiske turlitteraturen vet vi at flere av de første vandrerne bar med seg **revolver** på tur, men om den var med å bruke i nødverge mot ville dyr, olme okser, sinte bikkjer eller landeveisrøvere, kommer ikke alltid klart fram. Men av reisedagbøkene til prestedatteren **Catharina Kølle** som gikk alene på fottur i en tid da dette var høyst uvanlig for damer,

framgår det at revolveren hørte med til turutstyret. Ikke til forsvar mot **innpåslitne mannfolk**, men mot sinte bikkjer. «Jeg er så stygg at mannfolk flyr av veien bare de ser meg,» sa den tøffe fotvandrerken som gikk på tur alene både i Norge og i utlandet og regnes som **Norges første kvinnelige fotturist**.

Så langt har det handlet om den første **uorganiserte** turismen, men etter hvert som flere og flere fikk sans for **det friluftsbaserte turlivet** i Norge, tok noen grep for å gjøre forholdene enklere og tryggere for turistene, både utfra idealistiske og kommersielle motiver.

Som nevnt ble **Den norske Turistforening** stiftet i **1868** med det formål «**å lette og utvikle turistlivet her i landet**». Og det trengtes, for det var så visst ingen sport for **pyser** å være fotturist i Norge på 1800-tallet! Men i starten var DNT ganske **snobbete** og **eksklusiv** og sterkt dominert av velstående byfolk og rike, eksentriske utlendinger, særlig engelskmenn. – Og **kvinnelige medlemmer** var det ikke mange av.

3. Se bare her! (4 bilder)

Men la oss se litt nærmere på hvordan det var å være turist i Norge i pionertiden på 1800-tallet, og da kan det passe å starte med å fortelle om turklær og turutstyr.

(Turklær.) De aller første vandrerne dro på fottur i samme antrekk som de brukte hjemme i byen, nemlig svart livkjole*, langbukser, høye lærstøvler og flosshatt! (*snippkjole eller rompefrakk) Ja, til og med på Gaustatoppen har en av de turglade malerne tegnet seg selv med flosshatt! **Paraplyen** var også med på fottur, for regntøy var ennå ikke vanlig. Men de engelske overklasseturistene ble snart **trendsettere** med sine mer praktiske knebukser, såkalte «**knickers**», kombinert med knestrømper og gamasjer. De norske DNT-medlemmene kopierte raskt engelskmennenes turantrekk og ble derfor ofte kalt **nikkersadelen**. –

(Kvinnenes turantrekk.) Men de få **kvinnene** som dro på tur i **nikkersadelens glanstid**, hadde enda mer håpløse turklær! **Bukser** var den gang helt bannlyst for kvinner, så damer måtte gå på tur i fotside skjørt og tekkelige hatter eller kyser. Bare tenk hvor upraktisk det var med lange skjørt når de skulle klatre i fjellet eller krysse elver. Men antrekket hindret ikke de mest sporty damene i å bli med på lange, tøffe fotturer eller å bestige de høyeste toppene i Jotunheimen. Under klatring heiste damene opp skjørtene og festet dem med sikkerhetsnåler eller klyper, og hvis det ble for vanskelig å komme seg velberget over strie elver, ble de **båret på gullstol** av sine mannlige turkamerater. Den unge mannen som skriver dette i **DNT-årboka for 1873**, konkluderer slik: «**Sammen med sterke og modige menn, er det ikke uanstendig for kvinner å vandre til fjells!**»

Samme året observerte en turgjeng på 14 menn for første gang en dame alene i høyfjellet og reagerte slik: **En dame i Jotunheimen! For en opplevelse! Ned på stranden bar det med oss. Det merkelige vesen måtte mottas med hurra og honnør.**»

Men mot slutten av 1800-tallet gikk flere og flere kvinner alene i fjellet uten mannlige turfølgere selv om kvinneidealet i viktoria-tiden var at kvinnene skulle være **skjønne**, **sarte** og **svake**, ikke **skitne**, **svette** og **sporty**. Etter hvert ble **snøreliv** og **blondeundertøy** erstattet av **varmt ullundertøy**, og 50 år senere var kvinnene mer likestilte når det gjaldt turklær. Da var det til og med godtatt at damer kunne bruke bukser!

Turutrustning. DNT gjorde det til en hjertesak å propagandere for riktig turutstyr, og utvalget ble etter hvert merkbart bedre. I DNT-årbøkene ble det reklamert for **kart** og **kompas**, **kikkert** og **turstaver**, men også for **reisepiper** og **lommelerker m/ drikkebe**. Så sent som i **1951** sto **tobakk**, **snadde** og **røkesaker** på DNTs huskeliste. Det samme gjorde **konjakk** og **akevitt**, som var obligatorisk å ha med på tur både som forhandlingskort med de innfødte og som belønning når man endelig hadde fullført dagens etappe.

4. Jeg skal avrunde denne sekvensen med noen bilder av hvordan turglade menn og kvinner var kledd på 1800-tallet! (20 bilder)

(**Kost og losji.**) En annen merkesak for **DNT** var å skaffe medlemmene enkle, men trygge overnattingssteder, særlig i Jotunheimen og på Hardangervidda, der det ikke var lett å finne tak over hodet når uværet satte inn. Her måtte de første fotturistene søke ly i primitive **steinbuer** og **jakthytter** - eller i verste fall **ligge ute** med ranselen som hodepute. Men når de kom fram til ei bygd eller ei setergrend, tok de det for gitt at de kunne få mat og losji uten å måtte betale så mye for dette.

Og for mange fra overklassen ble det et **kultursjokk** å komme til disse overnattingsstedene, bokstavelig talt «utenfor folkeskikken» slik de oppfattet det. **Men det var her byfolk kom i nærkontakt med bygdefolk!** På forhånd hadde de ofte hatt et **romantisk** syn på den norske bondestanden, men de bøndene de kom i kontakt med på turene sine, svarte ikke alltid til det **glansbildet som de nasjonalromantiske malerne og dikterne** hadde tegnet av den norske bonden. Bl. a. reagerte turistene på den åpenlyse **nysgjerrigheten** som de ofte ble møtt med på avsidesliggende steder hvor de innfødte ikke var vant med slike «**byfanter**» som var på tur **kun for fornøyelsens skyld**. – Men i en tid da **aviser** ikke var vanlig blant vanlige folk i avsidesliggende strøk, var turistbesøk var en sjelden anledning til å få høre nyheter.

Et atskillig større problem var **urensligheten** som turistene opplevde på mange gårder og setrer. – De urbane vandrere reagerte f.eks. på at alle måtte drikke av samme ølbolle eller at vertinnen slikket kniven ren eller tok en stor skje med sukker i munnen for deretter å sprute det utover grøtbollen før gjestene kunne begynne å spise. **Ofte av samme bolle** og i verste fall **med samme skje!** Å få grøten servert i et **nattmøbel**, altså en **potte**, skjerpet heller ikke appetitten! * Men som ubudne gjester måtte de ta til takke med bondens matskikker og kosthold som var ganske forskjellig fra det de var vant med i sine fine bedremannshjem i byen.

I reiselitteraturen og DNT-årbøkene finner vi en del klager og hjertesukk over den ensformige bondekosten som de fikk servert overalt, nemlig melk, grøt, smør og poteter. I verste fall sur melk og harskt smør. For ikke å glemme det uunngåelige **flatbrødet** som særlig utlendingene ble så inderlig lei av. En engelsk reisebokforfatter beskriver det slik: «**Det norske flatbrødet ser ut som gråpapir, men smaker ikke på langt nær på godt!**»

Men på pluss-siden anføres **gjestfrihet** som et adelsmerke ved de norske bøndene. De tok imot turister som av og til kom så sent fram at gårdens folk hadde lagt seg. Likevel fikk de alltid nattelosji selv om de ofte måtte dele rom og seng med både **mus**, **lus** og **lopper**. For **rensligheten** var det så som så med mange steder. Kanskje ikke så rart når vi vet at alt vann

som trengtes til oppvask, klesvask, husvask og ikke minst kroppsvask måtte hentes i brønnen eller i bekken og bæres i hus, mens velstående byfolk kunne tappe vann rett fra springen!?

Men det som sjokkerte de utenlandske overklasseturistene aller mest var **de primitive toalettforholdene** på overnattingsstedene. Både de små turiststasjonene og de store, fine hotellene hadde kun **utedoer** å tilby gjestene på hele 1800-tallet. En tysk lege skrev i året 1900: «**Den mest storartede naturskjønnhet og det herligste klima kan ikke oppveie sådanne avskyelige tilstander. Vekk med det svineri!**»

(Turpionerenes syn på de innfødte.) Hvis vi ser kritisk på de eldste utenlandske reisebøkene og også en del av DNT-årbøkene, er nok mange av beretningene preget av et **nedlatende** og **arrogant** syn på den norske bondestanden. Og heller ikke **datidens ringerikinger** slipper helt unna slike negative karakteristikk. Her er noen eksempler fra boka **En reise i Norge i 1857**, skrevet av den amerikanske reisebokforfatteren **Bayard Taylor** som hadde reist over store deler av verden:

Taylor er svært imponert av den norske naturen, men har mindre sans for landets innbyggere. I boka kommer han med følgende karakteristikk: «**Nordmennene er lite pene, urenlige og har en slett moral**». - Og mens han reiste langs **Tyrifjorden**, skrev han dette om landsens folk som han møtte underveis: «**Nordmennene er store og sterke nok, men av utseende er de ikke bare lite pene, men direkte stygge. De landsens kvinnene vi møtte, var bemerkelsesverdige hva dette angikk, men ingenting kunne overgå deres liv, byste og armer. Her er det stoffet som vikingene var laget av, tenkte jeg, og det har ikke vært noen foredling siden den gang. Dette er den grove, primitive utgaven av den menneskelige rasen, ren granitt og gneis, hvorfra det ikke springer ut noen stor blomsterprakt, i beste fall noen få hardføre blomster.**» Ja, han har til og med et eget kapittel, kalt **Kvinnelig stygghet**, hvor han skriver: «**De voksne kvinnene er, særlig etter at de har giftet seg, ofte bemerkelsesverdig lite pene. Bortsett fra noen stammer i Afrika, har jeg aldri sett så forvokste, slappe og hengende bryster som her!**» Men han roser også de norske kvinnene for å være **langt flittigere** enn mennene, så det er kanskje ikke så rart at kvinnene etter mange fødsler og mye tungt kroppsarbeid blir grove og kraftige og mister sin skjønnhet?

5. Dere kan selv se om Bayard Taylors beskrivelse stemmer overens med de bildene som bl.a. nasjonalromantikeren Adolph Tidemand har malt av norske bønder. (4 bilder)

Men kritikken gikk også motsatt vei: Mange lokale fjellbønder kunne ikke fatte at disse rare «**byfantene**» kunne se noe vakkert i så stygg og vill natur som f.eks. **Rondane, Rjukanfossen** og **Trolltindene**. Og at turistene gikk på tur **for fornøyselsens skyld**, økte heller ikke respekten for disse urbane vandrerne.

MEN etter hvert som turisttrafikken økte, og bøndene begynte å tjene mer på turistene, fikk turfolk og innfødte mer respekt for hverandre. Det ble til og med knyttet **vennskapsbånd** mellom vandrere og vertskapet på **skysstasjoner**, **gårder** og **setrer** som tok imot gjester, og de **gode stedene** ble varmt anbefalt i DNTs årbøker.

(DNT-hytter.) Etter hvert satset DNT og lokalforeningene på å bygge sine egne overnattingssteder for medlemmene – både betjente og ubetjente turisthytter. Og DNT startet der det trengtes mest, nemlig **på høyfjellet** og **på Hardangervidda**.

Lokalt var **Ringkollen Turiststue**, også kalt «**Turisten**» eller **Ringkollstua**, DNT Ringerikes flaggskip fra den ble åpnet i **1894** til den ble solgt til Skiforeningen i **1948**. Men da var **nikkersadelens glanstid** for lengst på hell, og **en ny tid** og **en ny type reiseliv** var i emning.

6. Jeg skal avslutte med en liten billed-kavalkade over noen av disse historiske overnattingsstedene, slik at dere selv kan se den store utviklingen. (6 bilder)

Og da gjenstår det bare å takke for at dere ble med på **denne historiske fotturen!**